

Положај, избор места и премештање цркава брвнара

Какви су све положаји и места бирани у Србији за цркве брвнаре? Разматрајући постављено питање, долазимо и овде до закључка да су положаји и места током векова били различити, али да их временски можемо сврстати у три главне групе: прва група обухватала би најраније раздобље, од првих храмова до пада српске средњовековне државе; друга група обухватала би средње раздобље, време туђинске владавине; трећа група обухватала би новије раздобље, време устанка и Милошеве обнове. Уосталом, то би се подударало и са основном, општом поделом ових грађевина, јер су иста раздобља везана и за политичке, економске и верске моменте који су на њих различито утицали и дали им ова три главна обележја.

1. Период средњовековне самосталности

Изгледа да су у средњовековној Србији многе цркве брвнаре слободно постављане на истакнутим местима која су се у оно време сматрала најпогоднијим. То је био случај и са осталим црквама и манастирима. Разлика је једино можда у томе што је за цркве од дрвета, као сиромашније храмове, од локалног значаја, избор места био ограничен.

Већ смо на једном месту приметили да су извесни први црквени храмови постављани на ранијим култим местима, покаткада на ћувику каквог брега. Око ових цркава и црквешта временом је често ницало гробље. Постоји и мишљење да су извесни данашњи истурени кружни тргови са црквама остаци старих словенских утврђених градишта тога облика, у чијем се средишту налазило паганско светилиште.¹³³ Према томе, Срби су за локацију својих првих цркава прихватили углавном места која су њихови преци већ раније одабрали.

Но, поред доминантног положаја цркве, Луј Леже, говорећи о словенској митологији, помиње и друге чиниоце који су код наших старих били повезани са светилиштима и жртвеницима, а који воде порекло из; времена паганства. То су

„свети извори“, „свето дрвеће“, „свете шуме“, па и целе планине као предмети обожавања.¹³⁴ Као што је Перунов храст служио некада као пољска белега, тако су и други храстови и грмови познати код Срба као *записи*; њих има у сваком крају.¹³⁵ Записи су се и до данас одржали. Обично је око записа пространа зараван на којој се ндрод. окупља. Ту су одржавани сабори, ту је играла коло, што је и сада обичај.

„Свето“ дрвеће и шуме „пуне вила“, „чудотворних водица“ и „извора који исцељују болеснике“ утицали су још: од најстаријих словенских времена да се у њиховој непосредно близини саграде храмови, у овом случају цркве брвнаре или пак обрнуто, да се неке воде и шуме поред цркава, проглашују „светим“ и „чудотворним“.

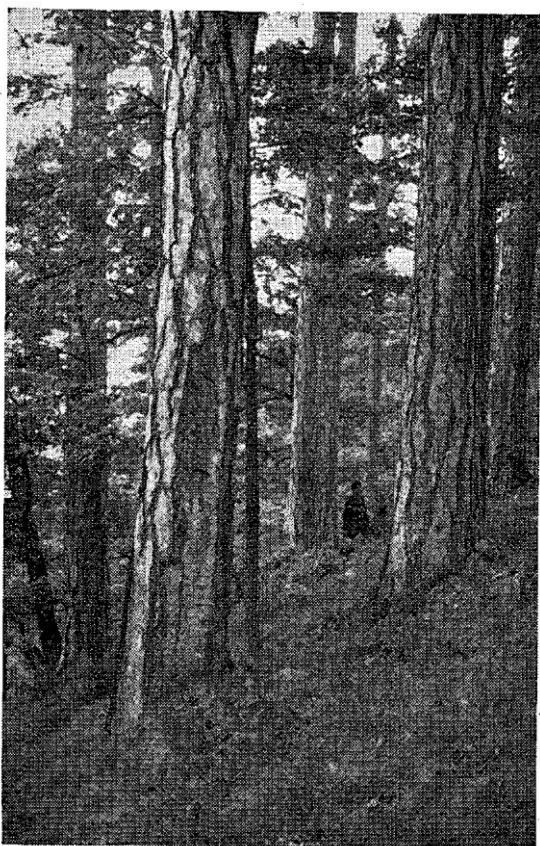
2. Период потчињености Турцима и Аустријанцима

За време туђинске владавине, приликом избора положаја и места за цркву брвнару нису били меродавни само разлози наведени у претходном раздобљу. У овом је случају друго нешто било меродавније. Већ сама природа робовања захтевала је скривену акцију цркве.

Требало је крити храмове. Нове цркве, уколико се имало могућности да се оне подигну (и то углавном дрвене), забачене су по скровитим местима, у заветрини. Поред тога, још увек се траже извори, али се избегавају истакнути положаји са којих се црква из даљине може приметити. Црква се гради и „у шанцу“, у склопу насеља, како наводе извори из почетка XVIII века. Она има и одбрамбени карактер, као што је био случај са дрвеном црквом у Купинову, на острвцу Обедске баре (сл. 18).

Тек када човек дође пред саму цркву може да је угледа. Странац је често и не примети. Стога чак 1808. године. Димитрије Николајевић — Каменски, путујући по Србији, не запажа нигде ниједну цркву.¹³⁶

И поред тога, што се знатан део Срба сели у Срем и друге северније крајеве, становништво које је остајало у Србији обнављало је, у границама својих

18. Гоч: Двестогодишњи црни бор — »Гоч« Pins noirs âgés de deux-cents ans.

могућности, цркве и манастире које су Турци били поपालили и порушили, па су били „запустели“, како је то често записано. Није редак случај да се на местима ранијих цркава тада подижу скромнији дрвени храмови. Оваквих је случајева било нарочито за време аустријске окупације у XVIII веку. Тако, на пример, у једном прилогу из 1734. године каже се да је уништена црква у Кумодражу постојала на „старовремском“ гробљу, „на приличном и згодном месту (црквено старо место), те Христијани села Кумодражи имае целo намереније на оном истом месту, црков правити“.¹³⁷

Из истог времена, 1734. године, постоји још један занимљив податак из кога се види на који су начин становници села Рудовице, из околине Београда, одабрали место за своју цркву брвнару и шта је све утицало на тај избор. Пошто су припремили сву потребну грађу, хтели су цркву поставити тамо где су посто-

јали трагови ранијег храма. Али, како је то „старовремено црквено место“ било преко реке, с оне стране села, то су се јавила двојака мишљења: једни су били за старо место, а други за ново, у близини кућа. Размотрен је цео случај, „двосмислије и неслогу истребили“, те је одлучено да се црква подигне насред села, на брздашцу, „на приличном месту“, како је речено, јер „несу прилика“ поставити је тамо где је раније била, из разлога: 1) што је преко реке песковито земљиште, 2) што је подалеко од кућа и 3) што река може временом надоћи, поплавити, па и саму цркву однети.¹³⁸

Још једна појава својствена овом времену односи се на *премештање цркава*. То је баш карактеристично за цркве направљене од дрвета, чија се грађа лако може да растури и поново склопи на другом месту. У извесним случајевима превлачи се цела грађевина. Рад не захтева много времена, тако да не морају бити измишљана предања да је црква „за ноћ“ пренесена. Овоме се, наравно, надовезивало веровање да је „сама прешла“ или „пресјелила се“. У ствари, за време Турака, углавном је невоља терала сељаке да премештају своје цркве. Таквих појава има доста и у народном предању сачувано је безброј прича.¹³⁹

У Босни, где се турска власт још дуже задржала, има такође примера „премештања“ цркава. То се на првом месту односи на брвнаре. Ову појаву узгред бележи Петар Момировић, описујући дрвене цркве западне Босне.¹⁴⁰ У Хрватској, у селу Бузети (Банија), црква брвнара налазила се на брегу. Положај јој је био исувише истакнут, јер је место било близу границе, на домаку Турака. Из тих разлога Срби су је пренели и спустили у село, у заклон старе шуме. Жупна црква у Јакушевцима четири пута је мењала место.¹⁴¹

Није нам тачно познато да ли су баш због Турака „за ноћ“ премештане цркве брвнаре из Белановице (испод Рудника) и из Теочина (Таково), у суседна села Јарменовце, односно Брезну, али се зна да су стварно пренашане.¹⁴² Да је заиста долазило до ових и њма сличних селидби сведоче нам, поред предања, и многи писани докази сачувани на самим објектима. Свака талпа обележавана је урезима-бројевима, те се на тај начин сваком комаду знало место и лако се поново склапало. Сељак

на исти начин, било из којих разлога, расклапа, премешта и поново склапа своје куће брвнаре. Поједине греде и талпе имају на крајевима извртене рупе или повађене чворове, кроз које се протурају клинови којима се греде *превлаче* а доњим делом *суљају* помоћу волова.¹⁴³ Нема података да је ма и најмања црква брвнара у Србији у целисти превлачена без претходног растурања.

Сва наведена *пренашања*, *превлачења* или *прелетања* вршена су на релативно мала растојања, од највише неколико километара, колико је обично износила удаљеност између два суседна села или засеока.

3. Период обнове

Доба устанака и поновне слободе имало је, сасвим природно, утицаја на избор места сеоских цркава брвнара. Поредраније наведених разлога, који су се често провлачили и у ово време, сада се јавља и један нов фактор — слободно бирање места. Нове се цркве у знатној мери ослобађају оне скривене пригушености на коју су раније биле приморане. Оне сада излазе из гудура, постављају се поред путева (Даросава), поново освајају брегове и лепе видике, истичу се својим вишим крововима а касније и посебним звонцима који их надвишују.

Међутим, цркве често задржавају своја стара места, уколико је ту и раније постојао храм. Тако, за време Карађорђа и Милоша, ничу многе нове цркве брвнаре на темељима ранијих које су Турци уништили. Када су се материјалне прилике још више побољшале, непосредно поред дрвених цркава подижу се веће и масивније, као израз нових економских прилика обновљене Србије. Тада се већ ближи крај грађења црква брвнара.

Позната је акција кнеза Милоша на ушоравану насеља.¹⁴⁴ Када је била издата заповест да се села ушоравају, Куниберт и Вук, пишући о брвнарима, кажу како „сељаци духовитим средствима, помоћу кола, нарочито направљених, преместише оне које беху у добром стању на једну и две миље одстојања”.¹⁴⁵ Свакако да су том приликом на сличан начин премештане и извесне цркве брвнаре, како би према новом насељу заузеле погодније место. По мишљењу проф. Бранка Максимовића,

више статична, „она узимају облик живог бића, нечега што се стално креће”.¹⁴⁶ Иста карактеристика могла би се дати и црквама брвнарима. Тако је, на пример, у Неготину црква премештана заједно са гробљем у источни део вароши.¹⁴⁷ Премештања су понекада изазивала извесне неспоразуме и трвења у народу, као што је био случај у Вреоцима 1839. године.¹⁴⁸

У недостатку довољних материјалних средстава, по многим гробљима подижу се цркве брвнаре (Коштунићи), а ако насеље добије нову, зидану цркву, стару дрвену премештају на гробље. Такав је случај био у Смедеревској Паланци, када је 1906. године подигнута нова, велика зидана црква. Стара, дрвена, са тога места премештана је на гробље, на крај насеља. И на овој су цркви талпе зарезане бројевима, како се не би створила збрка приликом поновног склапања (сл. 19).

Не помињемо обновљене гробљанске цркве на чијим су местима и раније постојале цркве брвнаре, као што је случај у Рачи Крагујевачкој, у Прањанима и у још неким другим насељима, јер су се око црква тек доцније створила гробља. Један од најстаријих таквих случајева свакако је онај у Гораждевцу (сл. 40, 68).

Поред наведених примера премештања црква брвнара из руристичких, па и урбанистичких разлога, као и раније наведених примера премештања због Турака, постоје и други разлози, које народно веровање тумачи на различите, често веома фантастичне начине. И код оваквих случајева појављивало се причање да је црква „сама побегла” или се „преместила”.¹⁴⁹ Приликом троструког премештања цркве у Глоговици, крст и алат мајсторима су се „сами створили”, односно „преместили” на ново место, које је због тога и одабрано за нову цркву.

Има случајева да су и поједини историјски догађаји имали утицаја на избор места за подизање цркве брвнаре. Вујица Вулићевић подигао је цркву у знак покајања недалеко од места где се Карађорђе крио пре него што је погинуо (Покајница).

*

Из свега изложеног јасно је да је народ сам, према тренутним приликама и могућностима, подизао цркве брвнаре на оним местима на којима је у поједина времена то било најпогодније. Грађа о-

19. Смедеревска Паланка: Угаоне везе, на олтарскрј апсиди, са урезаним ознакама" на свакој талпи – »Smederevska Palanka«: Emboîtements aux angles de l'abside du sanctuaire; signes entaillés à même les madriers.

вих црква допуштала је да се оне премештају уколико би настала потреба за погоднијим местом. Свако доба и све

прилике под којима је народ живео јасно су се одражавали и у изабраном месту за дрвени храм.